

PROBLEMATYKA KLAUZULI SUMIENIA W POLITYCE I PRAWIE MEKSYKAŃSKICH STANÓW ZJEDNOCZONYCH

Wiesław Bar

Katedra Nauk o Polityce, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Streszczenie. Generalnie prawo Meksykańskich Stanów Zjednoczonych nie gwarantuje możliwości kierowania się własnym sumieniem w wielu sprawach, które z natury rzeczy mogą wywołać jego sprzeciw; zobowiązuje zaś często pod groźbą sankcji, pozbawienia pewnych uprawnień. Podstawą do restrykcyjnego nurtu są: art. 130 Konstytucji oraz art. 1 i 29 par. 2 Ustawy o stowarzyszeniach religijnych i kulcie publicznym (*Ley de Asociaciones Religiosas y Culto Público*), w których stwierdzono, że przekonania religijne w żadnym przypadku nie zwalniają od wypełnienia ustaw krajowych oraz że nikt nie będzie mógł wskazywać motywów religijnych, aby uwolnić się od odpowiedzialności i obowiązków przewidzianych w ustawach. Problem klauzuli sumienia pozostaje nierozwiązany. Zmiany, które nastąpiły w ostatnich latach w tej materii mają bardzo ograniczony zakres. Problematyka klauzuli sumienia jest częściej obecna w porządku praktyki prawniczej.

Słowa kluczowe: klauzula sumienia, Meksykańskie Stany Zjednoczone, sankcje, wierzenia religijne

WSTĘP

W Meksyku ochronę wolności religijnej można wyprowadzić z artykułu 24 Konstytucji z 1917 r., jeśli nada się mu interpretację zgodną z postanowieniami międzynarodowych umów, których stroną są Meksykańskie Stany Zjednoczone, a dotyczących ochrony praw człowieka.

W aspekcie negatywnym – prawo Meksyku chroni wolność sumienia. Ustawą o stowarzyszeniach religijnych i kulcie publicznym (*Ley de Asociaciones Religiosas y Culto Público*¹) jednostkom gwarantuje się w zakresie religii prawo do posiadania lub przyjmowania wierzeń religijnych według swego uznania oraz praktykowanie, indywidualnie lub zbiorowo, preferowanych aktów kultu bądź rytów; niewyznawania żadnej religii, powstrzymywania się od aktów kultu czy rytów, jak też nieprzynależenia do stowarzyszenia religijnego; niepodlegania dyskryminacji czy wrogości z powodu posiadanych przekonań religijnych, jak też obowiązkowi deklarowania ich (art. 2).

---

¹ *Ley de Asociaciones Religiosas y Culto Público. Nueva Ley publicada en el Diario Oficial de la Federación el 15 de julio de 1992*, www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/doc/24.doc [24.08.2012].

W aspekcie pozytywnym jest zdecydowanie skromniej. Prawo nie gwarantuje na sposób ogólny możliwości kierowania się własnym sumieniem w wielu sprawach, które z natury rzeczy mogą wywołać jego sprzeciw; zobowiązuje zaś często pod groźbą sankcji, pozbawienia pewnych uprawnień. Podstawą do restrykcyjnego nurtu jest art. 130 Konstytucji²; stąd w zdaniu 2 art. 1 oraz art. 29 par. 2 wskazanej wyżej ustawy stwierdzono, że przekonania religijne w żadnym przypadku nie zwalniają od wypełnienia ustaw krajowych. Dodano nawet, że nikt nie będzie mógł wskazywać motywów religijnych, aby uwolnić się od odpowiedzialności i obowiązków przewidzianych w ustawach³. Przy okazji 10. rocznicy uchwalenia tejże ustawy postulowano korzystanie z doświadczeń innych krajów, choćby Stanów Zjednoczonych⁴.

REGULACJE PRAWNE ZAWIERAJĄCE KLAUZULĘ SUMIENIA

W ostatnich latach zaszły w Meksyku pewne zmiany nie tylko w interpretacji, ale i w nowym ustawodawstwie, polegające na uznawaniu prawa do sprzeciwu sumienia⁵; jednak mają one bardzo ograniczony zakres – odnoszą się do niektórych spraw w zakresie zdrowia i regulowane są na szczeblu stanowym – w Dystrykcie Federalnym oraz Jalisco.

---

² *Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos que Reforma la de 5 de febrero del 1857*, „Diario Oficial”, t. V, 4ª época, n. 30, el 5 de febrero de 1917. Art. 130 został zmieniony dekretem opublikowanym w „Diario Oficial de la Federación”, z dnia 28 stycznia 1992 r.; www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/1.pdf [24.08.2012].

³ *La Ley de Asociaciones Religiosas y Culto Público*: „las convicciones religiosas no eximen en ningún caso del cumplimiento de las leyes del país. Nadie podrá alegar motivos religiosos para evadir las responsabilidades y obligaciones prescritas por las leyes”.

⁴ D.M. Sierra Madero, *La objeción de conciencia en el derecho norteamericano, una referencia para México*, en: J. Saldaña (coord.), *Diez años de vigencia de la Ley de Asociaciones Religiosas y Culto Público en México (1992–2002)*, México 2003, p. 61–90.

⁵ Najogólniej „klauzula sumienia”, „sprzeciw sumienia” to odmowa wykonania obowiązku nałożonego przez prawo, z powodu przekonań religijnych, moralnych, filozoficznych. Stosunek rządzących do tych racji, gwarantowany w porządku prawnym, traktowany jest współcześnie jako miara stanu demokracji w danym kraju. Zob. Z. Cichoń, *Klauzula sumienia w różnych zawodach*, w: *Prawnik katolicki a wartości prawa*, Kraków 1999, s. 44–51; V. Ruiz Rodríguez, *La objeción de conciencia*, „Jurídica. Anuario de Departamento de Derecho de la Universidad Iberoamericana”, 32(2002), p. 509–517; A. Pacheco Escobedo, *Ley y conciencia*, „Derechos Humanos. Órgano Informativo de la Comisión de Derechos Humanos del Estado de México”, 2002, n. 54 Marzo-Abril, pp. 61–68; P. Dieterlen Struck, *La objeción de conciencia*, tamże, s. 69–77; J.I. Arrieta, *Las objeciones de conciencia a la ley y las características de su estructura jurídica*, tamże, s. 78–91; V.M. Pérez Valera, *Reflexiones en torno a la objeción de conciencia*, „Jurídica. Anuario del Departamento de Derecho de la Universidad Iberoamericana”, 2004, n. 34, p. 219–230.

Zakresowo klauzula sanitarna (*objeción de conciencia sanitaria*) obejmuje procedury i czynności osób zawodowo zajmujących się opieką zdrowotną⁶. Regulacja taka została wprowadzona przez stan Jalisco dnia 7 października 2004 r. Zgodnie z art. 18.3 pracujący w państwowej służbie zdrowia mogą powołać się na klauzulę sumienia, by nie uczestniczyć w programach, działaniach, praktykach, zabiegach, posługiwać się metodami czy badaniami, które są przeciwne ich wolności sumienia, w związku z wyznawanymi wartościami, zasadami etycznymi czy wierzeniami religijnymi. Chodzi tu np. o uczestnictwo w transplantacji organów albo transfuzji krwi. Korzystanie z tego prawa nie jest nigdy dopuszczalne, gdyby zachodziło niebezpieczeństwo dla zdrowia lub życia pacjenta⁷.

W Dystrykcie Federalnym 27 stycznia 2004 r. wprowadzono do ustawy zdrowotnej art. 16 bis 6, obowiązek przeprowadzania aborcji na życzenie kobiety w instytucjach publicznych. W art. 16 bis 7 pozwolono na powstrzymanie się od udziału w przeprowadzaniu aborcji przez personel medyczny z motywów sprzeciwu sumienia, ale tylko wtedy, gdy przerwanie ciąży nie służy zachowaniu zdrowia lub życia kobiety; poza tym placówka jest zobowiązana utrzymywać na sposób stały związek z personelem medycznym niekierującym się klauzulą sumienia. W nowej ustawie o zdrowiu, z 26 sierpnia 2009 r., zachowując klauzulę sumienia w przypadkach aborcji, ograniczono liczbę podmiotów, które mogą się na nią powołać – mogą to czynić wyłącznie lekarze (art. 59)⁸. Według danych Komisji Praw Człowieka Dystryktu Federalnego aborcja „jest trzecią przyczyną śmierci matek w Stolicy i piątą w całej Republice”⁹.

⁶ Zob. B.S. Sierra Espinoza, *Objeción de conciencia en el ámbito médico-sanitario en México*, www.unla.edu.mx/iusunla30/opinion/LA_OBJECCION_DE_CONCIENCIA_EN_EL_ambito_MEDICO-SANITARIO_EN_MEXICO.htm [29.08.2012].

⁷ *Ley Estatal de Salud del Estado de Jalisco*, n. 12678, art. 18 ter. „Los profesionales, técnicos, auxiliares y prestadores de servicio social que forman parte del Sistema Estatal de Salud, podrán hacer valer la objeción de conciencia y excusarse de participar en todos aquellos programas, actividades, prácticas, tratamientos, métodos o investigaciones que contravengan su libertad de conciencia con base en sus valores, principios éticos o creencias religiosas.

Quando la negativa del objetor de conciencia implique pone en riesgo la salud o vida del paciente, sin que éste pueda ser derivado a otros integrantes del sistema de salud que lo atiendan debidamente, el objetor no podrá hacer valer su derecho y deberá aplicar las medidas médicas necesarias; en caso de no hacerlo incurrirá en causal de responsabilidad profesional.

La Secretaría de Salud emitirá las disposiciones y lineamientos para manifestar la objeción a que se refiere este artículo, sin que estas disposiciones puedan limitar el ejercicio de ese derecho o generar discriminación en el empleo hacia quien lo haga valer”. www.tonala.gob.mx/portal/gobierno/leyes_estatales/leyestataldesalud.pdf [24.08.2012].

⁸ *Ley de Salud del Distrito Federal*, „Gaceta Oficial del Distrito Federal”, el 17 de septiembre de 2009, www.salud.df.gob.mx/ssdf/dmdocuments/Ley%20de%20Salud%20del%20D.F.pdf [15.08.2012]; zob. J.L. Aguirre Anguiano, *La Objeción de Conciencia: Imperativo moral y jurídico*, „Podium Notarial. Revista del Colegio de Notarios del Estado de Jalisco”, 2005, n. 32 Diciembre, p. 55–74.

⁹ *Informe Anual. Situación de los derechos humanos de las mujeres en el Distrito Federal*, México, t. II, abril de 2006, p. 45; zob. G.M. Lee, G. Sotelo Monroy, O. Casa Madrid, *La objeción de conciencia en la práctica del médico*, www.ejournal.unam.mx/rfm/...3/RFM49310.pdf. [15.08.2012].

Sekretariat (Ministerstwo) Zdrowia dnia 27 lutego 2009 r. określił kryteria zapobiegania i przeciwdziałania przemocy w rodzinie, seksualnej i wobec kobiet. Uznano prawo lekarzy i pielęgniarek do powołania się na sprzeciw sumienia w przypadku aborcji z tytułu przemocy (nr 6.4.2.7)¹⁰.

Wreszcie, w Dystrykcie Federalnym od 2008 r. obowiązuje ustawa woli antycypowanej (*Ley de Voluntad Anticipada para El Distrito Federal*)¹¹. W jej art. 42 uznano klauzulę sumienia personelu służby zdrowia w zakresie powstrzymania się od interwencji w opiekę terminalnie chorych, w formie określonej przez tę ustawę¹². To tzw. ortotanasia („godna śmierć”), do której nie zalicza się eutanazji¹³.

PRAKTYKA ADMINISTRACYJNA I JURYSPRUDENCJA

Nieco szerszy niż ustawowy jest zakres klauzuli sumienia w porządku praktyki prawniczej. Zaznaczyć jednak należy, że w Meksyku nie ma tradycji rozwijania prawa poprzez jurysprudencję; zmierzając do rozwijania gwarancji wolności sumienia i wyznania, łącznie z prawem do sprzeciwu sumienia, należy dążyć do zmian w ustawodawstwie¹⁴.

Stosunkowo liczną grupę spraw, które od dawna trafiały do sądów – nawet Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości – oraz do Komisji Praw Człowieka – narodowej i lokalnych, stanowiły te, które dotyczą obowiązku czci symboli ojczyznianych w szkołach publicznych podstawowych i średnich, szczególnie oddawania honorów fladze państwowej. Objektorami są niepełnoletni uczni-

¹⁰ *Modificación a la Norma Oficial Mexicana NOM-190-SSA1-1999, Prestación de servicios de salud. Criterios para la atención médica de la violencia familiar, para quedar como NOM-046-SSA2-2005. Violencia familiar, sexual y contra las mujeres. Criterios para la prevención y atención*, www.emdrmexico.org/nom-046-SSA2-2005.php [24.08.2012].

¹¹ „Gaceta Oficial del Distrito Federal”, el 7 de enero de 2008, www.delegacionbenitojuarez.gob.mx/content/2/module/pages/op/displaypage/page_idc/55/format [20.08.2012].

¹² „El personal de salud a cargo de cumplimentar las disposiciones establecidas en el Documento o Formato de Voluntad Anticipada y las disposiciones de la presente Ley, cuyas creencias religiosas o convicciones personales sean contrarias a tales disposiciones, podrán ser objetores de conciencia y por tal razón excusarse de intervenir en su realización”. Tamże, art. 42.

¹³ „Ortotanasia: significa muerte correcta. Distingue entre curar y cuidar, sin provocar la muerte de manera activa, directa o indirecta, evitando la aplicación de medios, tratamientos y/o procedimientos médicos obstinados, desproporcionados o inútiles, procurando no menoscabar la dignidad del enfermo en etapa terminal, otorgando los Cuidados Paliativos, las Medidas Mínimas Ordinarias y Tanatológicas, y en su caso la Sedación Controlada” (art. 3, XIII), www.aldf.gob.mx/archivo-077346438ece61525e438e126242a37d313e.pdf [21.08.2012].

¹⁴ J.L. Soberanes Fernández, *La objeción de conciencia ante la justicia constitucional en México*, en: *Objeción de conciencia*, „Cuadernos Instituto de Investigaciones Jurídicas”, 1998, n. 3, p. 147; J.A. Goddard, *La objeción de conciencia en el derecho mexicano o el amparo a la libertad religiosa*, „Derechos Humanos. Órgano Informativo de la Comisión de Derechos Humanos del Estado de México”, 2002, n. 54 Marzo-Abril, pp. 92–96.

wie oraz nauczyciele, szczególnie Świadkowie Jehowy; według ich doktryny jest to akt idolatrii¹⁵.

Konstytucja, w art. 3 zakreśliwszy odpowiedzialność państwa za edukację na poszczególnych jej szczeblach, nakazuje, by ta m.in. służyła wzmocnieniu miłości do ojczyzny, ducha solidarności międzynarodowej¹⁶. Ustawa o godle, fladze i hymnie narodowym¹⁷ – obowiązująca od 24 lutego 1984 r. – nakazała władzom edukacyjnym wszystkich szczebli czuwać, aby we wszystkich placówkach nauczania podstawowego, średniego i wyższego oddawano honory fladze narodowej w poniedziałki, przed rozpoczęciem zajęć albo o godzinie określonej w ciągu tego dnia, jak też na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego (art. 15, par. 2). Norma ta została powtórzona również w układach 96 i 98 z 1982 r.¹⁸

Zmiany polityczne, które przyczyniły się m.in. do nowelizacji artykułów Konstytucji dotyczących kwestii wyznaniowych oraz wydanie specjalnej ustawy wykonawczej, ośmieliły do zdecydowanego składania skarg do Narodowej Komisji Praw Człowieka, ale też do powolnej zmiany zachowań władz szkolnych. Tylko w ciągu pierwszego roku istnienia Komisja – jako organ konstytucyjny – otrzymała 118 skarg rodziców/opiekunów prawnych dzieci na usunięcie ich ze szkół publicznych za odmowę wykonania różnych aktów czci flagi¹⁹, ponieważ dla Świadków Jehowy są one aktami bałwochwalstwa.

Interesująca jest zmiana w statystykach pozasądowych. W roku szkolnym 1992/93 odnotowano jeszcze 3727 dzieci Świadków Jehowy mających problemy z powodu odmowy oddawania honoru fladze, to cztery lata później (1996/97) takich przypadków było niewiele ponad 700²⁰. Od czerwca 1991 r. do marca 2003 r. do Komisji Narodowej Praw Człowieka wpłynęło 1110 zgłoszeń naruszenia wolności religijnej wobec dzieci Świadków Jehowy; przy czym niektóre dotyczyły wielu dzieci, nawet 50. Komisja wydała rekomendacje w kilku sprawach (4/96; 88/96; 11/2002; 7/2003), a w maju 2003 rekomendację gene-

¹⁵ Zob. C. Cázares López, J.L. Peña de Hoyos, *Los testigos de Jehová y la objeción de conciencia*, „Cuadernos del Instituto de Investigaciones Jurídicas. Objeción de conciencia”, p. 255–268.

¹⁶ „La educación que imparta el Estado: Federación, Estados, Municipios, tendrá a desarrollar armónicamente todas las facultades del ser humano y fomentará en él, a la vez, el amor a la patria y la conciencia de solidaridad internacional...”

¹⁷ *La Ley sobre el Escudo, la Bandera y el Himno Nacionales*, „Diario Oficial de la Federación”, el 8 de febrero de 1984, art. 15, www.deputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/213.pdf [24.08.2012].

¹⁸ „El Diario Oficial de la Federación” el 7 de diciembre de 1982; a. 96, art. 18, fr. XIV; a. 98, art. 46, fr. VIII.

¹⁹ „Gaceta de la Comisión Nacional de Derechos Humanos”, n. 28, noviembre de 1992, pp. 87–93.

²⁰ D. M. Sierra Madero, *La objeción de conciencia en México. Bases para un adecuado marco jurídico*, México 2012, pp. 214–216.

ralną²¹. W pierwszych studiach i rekomendacjach Komisja Narodowa Praw Człowieka nie sytuowała zagadnienia sankcji w relacji do wolności sumienia i wyznania lecz wyłącznie w odniesieniu do prawa do edukacji szkolnej – dostępu do niej. W studium z 1992 r.²² wyraźnie odrzucała możliwość, by prawo wolności religijnej i sumienia w stosunku do obowiązków nałożonych ustawą federalną mogło zyskać przewagę, a zatem negowała sprzeciw sumienia z motywów religijnych²³. Natomiast z racji na prawo do edukacji, gwarantowane w art. 3 Konstytucji, zalecała usuwanie ze szkół tylko w skrajnych przypadkach²⁴. Istotna zmiana w argumentacji nastąpiła od rekomendacji 88/96²⁵ oraz 11/2002²⁶; zaczęto badać ewentualne naruszenie praw człowieka przez władze szkolne – w przypadku nakładania sankcji za brak aktywnego oddawania honorów symbolom narodowym – także z punktu widzenia naruszenia prawa do niedyskryminacji z motywów religijnych i wolności sumienia, o których w art. 1 i 24 Konstytucji.

W rekomendacji generalnej wezwano odpowiedzialnych za edukację do powstrzymywania się od karania uczniów z powodu braku aktywnego oddawania czci fladze narodowej, śpiewania hymnu narodowego podczas cywilnych ceremonii organizowanych w ich centrach. Winni oni wydać odpowiedni komunik, wyjaśniający nauczycielom, że karanie uczniów za postawę pasywną w tej materii jest pozbawione podstaw prawnych i pociąga za sobą odpowiedzialność administracyjną. Władze oświatowe powinny otrzymać wyraźne pouczenie, że nauczanie jest środkiem do przekazywania uczniom wartości demokratycznych, zasad współżycia społecznego i praw człowieka, pozwala zrozumieć różnice między jednostkami, szczególnie związane z korzystaniem z prawa do wolności przekonań religijnych. Programy powinny sprzyjać przekazaniu wartości tolerancji, poszanowania różnorodności, także wobec tych, którzy korzystając z prawa do wolności religijnej, powstrzymują się od aktywnego udziału w ceremoniach publicznych organizowanych w celu oddania czci symbolom narodowym²⁷.

W rekomendacjach podkreślono, że ustawowy i regulaminowy obowiązek organizowania tego typu aktów, nie może być podstawą do karania uczniów biernych podczas nich, łącznie z ich usuwaniem ze szkół, gdyż ustawy drugorzędne nie mogą naruszać zasad konstytucyjnych hierarchicznie wyżej stojących, zgodnie z normą zawartą w art. 133 Konstytucji. Dotyczy to m.in. prawa do wolności religijnej oraz prawa do edukacji. Ponadto, interpretacja ustawodawstwa zwykłego, musi uwzględniać zobowiązania międzynarodowe. Wypo-

²¹ Comisión Nacional de los Derechos Humanos, *Recomendación General No. 5 sobre el caso de la discriminación en las escuelas por motivos religiosos*, México, D.F., a 14 de mayo de 2003, p. 3, www.cndh.org.mx/Recomendaciones_Generales [26.08.2012].

²² „Gaceta de la Comisión de Derechos Humanos”, n. 28, noviembre de 1992, pp. 87–93.

²³ Zob. też D.M. Sierra Madero, *La objeción*, pp. 220n.

²⁴ Tamże, s. 223n.

²⁵ www.cndh.org.mx/recomen/1996/088.htm [25.08.2012].

²⁶ www.cndh.org.mx/recomen/2002/011.htm [25.08.2012].

²⁷ D.M. Sierra Madero, *La objeción*, pp. 14–15.

wiedział się na ten temat Najwyższy Trybunał Sprawiedliwości Narodu w grudniu 1999 r.: traktaty międzynarodowe hierarchicznie znajdują się ponad ustawami federalnym i stanowymi, a poniżej konstytucji federalnej²⁸. W rekomendacjach przywołano więc Amerykańską Konwencję o Prawach Człowieka (art. 1, 12 i 19), Protokół do tejże (art. 13), Międzynarodowy Pakt Praw Cywilnych i Politycznych (art. 18 i 27), Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych (art. 13) oraz Konwencję o Prawach Dziecka (art. 2, 14, 28 i 29); nie pominięto też deklaracji²⁹.

Pasywna postawa w czasie ceremonii nie musi oznaczać negowania symboli, deprecjonowania braku poważania ich. Prawo do wolności przekonań religijnych, gwarantowane w art. 24 Konstytucji, uprawnia do postaw zgodnych z tymi przekonaniami. Zatem państwo jest zobowiązane szanować, uznawać i gwarantować prawo osób wierzących do takich postaw. Nakładanie sankcji na uczniów przez władze szkolne z tego tytułu oznacza brak równego traktowania, co oznacza dyskryminację, zatem naruszanie normy z art. 1 par. 3 Konstytucji. Konstytucja, jak też ustawa o edukacji³⁰ gwarantują naukę na poziomie przed-szkolnym, szkoły podstawowej i średniej, a na rodziców i opiekunów prawnych nakładają odpowiedzialność za podjęcie obowiązku szkolnego przez ich dzieci czy podopiecznych. Wydalenie ucznia ze szkoły z tytułu braku aktywnej postawy w czasie oddawania honorów symbolom narodowym narusza ich prawa. Podkreślono, że takich sankcji nie przewiduje się ani w art. 56 ustawy o godle, fladze i hymnie narodowym, ani też w art. 70, frakcja II, Układu 98 wydanego przez Sekretariat Edukacji Publicznej; te mają być stosowane dopiero w przypadkach braku szacunku wobec wymienionych symboli, a nie pasywnego udziału w ceremoniach³¹.

Skarżącymi byli też nauczyciele, którzy czuli się szykanowani, a nawet traciли pracę z powodu odmowy udziału w cywilnych ceremoniach. Tylko po roku szk. 1992/93 zgłoszono 15 skarg w komisjach stanowych, motywowanych naruszeniem prawa do wolności religijnej skarżących³². Narodowa Komisja Praw Człowieka, odrzucając je – oprócz motywów prezentowanych w tym okresie wobec skarżących rodziców dzieci usuniętych ze szkół – podniosła, iż „nie można wytaczać żadnego argumentu, który mógłby naruszać meksykański po-

²⁸ P. LXXVII/99, „Semanario Judicial de la Federación y su Gaceta”, Novena Época, t. X, noviembre de 1999, p. 46.

²⁹ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* (art. 2, 18, 26); *Deklaracja o eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach* (art. 1–3, 5 i 6), *Deklaracja o prawach osób przynależących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych* (art. 1, 4–6); Zob. *Recomendación General*, n. 5, p. 6.

³⁰ *La Ley General de Educación*, art. 2, 3, 5, 7, fracción III; *Recomendación General*, p. 8.

³¹ Comisión Nacional de los Derechos Humanos, *Recomendación General No. 5 sobre el caso de la discriminación en las escuelas por motivos religiosos*, p. 10–11.

³² „Gaceta del Semanario Judicial de la Federación”, Octava Época, octubre de 1994, p. 20.

rządek prawny i jego zasadę laickiej edukacji”³³. W tej materii Trybunał Najwyższy wypowiedział się w 1994 r., wskazując na obowiązek nauczyciela do budzenia w wychowanku miłości do ojczyzny i poczucia narodowej przynależności, niezależności i sprawiedliwości. Godło, bandera i hymn są symbolami Republiki; w nich się zawierają fundamentalne elementy tożsamości, stanowiące wspólne dziedzictwo kulturalne. Nauczyciel, który jest zobowiązany organizować lub uczestniczyć w miejscu pracy w aktach oddawania honorów godłu, fladze i śpiewać hymn, gdy nie czyni tego podlega karom przewidzianym w federalnej ustawie o pracownikach służby państwowej, nie spełnia bowiem funkcji mu powierzonej³⁴.

Prawie 10 lat później, zdaniem Komisji Praw Człowieka nakładane na nauczycieli sankcje naruszają nie tylko prawo do wolności religijnej, ale także prawo do pracy, gwarantowane w art. 5 Konstytucji, jak też normy prawa międzynarodowego: Międzynarodowego Paktu Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych (art. 2 i 6) i Protokołu do Konwencji Amerykańskiej Praw Człowieka w materii ekonomicznej, społecznej i kulturalnej (art. 6)³⁵.

Sekretariat (Ministerstwo) Edukacji (La Secretaría de Educación Pública, SEP) w związku ze skargami oraz w trakcie procesów, zmuszony był do wypracowywania pewnych kryteriów interpretacji obowiązującego prawa i postępowania; dodać należy, że coraz bardziej otwartych na wolność sumienia.

W tym samym czasie do sądów wpływały pozwy rodziców z tytułu naruszenia ich prawa do edukacji swoich dzieci³⁶; w roku szkolnym 1990/91 było ich 72, z czego tylko 5 zostało odrzuconych, jako całkowicie nieuzasadnionych. Jeszcze w 1990 r. sądy stwierdzały, że usunięcia uczniów i nauczycieli ze szkół nie narusza praw człowieka, o których w Konstytucji – w art. 3 (prawo do edukacji), 14 (zasada legalności), ani 24 (wolność wierzenia), czyli zwracały najpierw uwagę na argumentację formalną³⁷; natomiast po reformie Konstytucji z 1992 r. coraz częściej wkracza uzasadnienie sięgające fundamentalnej kwestii – ochrony wolności religijnej i sumienia. Na przykład w 1996 r. sąd w Zacatecas usuwanie uczniów ze szkół nazwał aktami totalitarnymi, dogmatycznymi, antydemokratycznymi, ponieważ naruszają podstawowe wartości obywatelskie, do których szkoła ma wychowywać. Nie ma jednak jednolitej linii orzekania przez sądy, bo Sąd Najwyższy nie wypowiedział się jeszcze w tej materii, ale

³³ La Comisión Nacional de los Derechos Humanos, *Oficio 357/93*, el 13 de agosto de 1993; zob. też *Oficio 327–337/93*, del 23 de julio de 1993 oraz *354–358/93*, el 13 de agosto de 1993.

³⁴ „Seminario Judicial de la Federación”, 8ª. Época, t. XII, noviembre, p. 458, *Contradicción de tesis 17/94 y tesis de jurisprudencia 41/94; La Ley Federal de los Trabajadores al Servicio del Estado*, art. 46, frac. V, inc. a), i).

³⁵ Comisión Nacional de los Derechos Humanos, *Recomendación General* n. 5, p. 6.

³⁶ Zob. „Gaceta de la Comisión Nacional de Derechos Humanos”, n. 28 (noviembre de 1992), pp. 87–93.

³⁷ Zob. „Seminario Judicial de la Federación”, 8ª. Época, t. XIV, julio, p. 524, Tribunal Colegiado del 14º Circuito; J.L. Soberanes Fernández, *La objeción*, p. 145n.

widoczna jest zmiana w orzecznictwie sądów pierwszej i drugiej instancji³⁸. Na przykład w 1990 r., z artykułu 24 Konstytucji ograniczającego miejsce sprawowania ceremonii i praktyk pobożnych do świątyn i prywatnych mieszkań wprowadzono argument przeciw możliwości ujawniania swoich przekonań poza świątyniami lub prywatnymi domami, a więc również w szkole wobec aktów względem flagi³⁹. Sześć lat później trybunał wskazał na niewłaściwość takiej interpretacji, gdyż art. 24 ogranicza do wymienionych miejsc akty kultu, ceremonie, ryty jako akty zbiorowe; uznał, że ani ten przepis ani inne nie mogą być interpretowane jako zakaz przenoszenia w obszar społeczny przekonań religijnych przez jednostkę jako taką. W przeciwnym razie byłoby to działanie przeciw normie zawartej w art. 3 Konstytucji, który gwarantuje jednostce wolność ekspresji (wypowiedzi) i zakazuje, by osoby ze względu na swoje przekonania, idee, podlegały postępowaniu sądowemu czy administracyjnemu, o ile nie naruszają moralności publicznej, porządku publicznego, praw osób trzecich, nakładają do popełnienia przestępstwa⁴⁰.

Przed wszystkim z tą grupą religijną związany jest sprzeciw sumienia wobec transfuzji krwi zarówno ze strony pacjenta, jak i personelu medycznego. W praktyce osoby pełnoletnie, jeśli powstrzymanie się nie będzie skutkowało bezpośrednio śmiercią, mogą takiego wyboru dokonywać. Kryteria postępowania w takich sprawach określiła Narodowa Komisja Arbitrażu Medycznego⁴¹.

Nie ma w prawie ani praktyce Meksyku klauzuli sumienia w odniesieniu do obowiązku służby wojskowej w formie zmilitaryzowanej. W doktrynie, pracach meksykańskiej Komisji Praw Człowieka, zagadnienie było obecne, choćby w publikowaniu rezolucji ZO ONZ (1987/46; 1995/83; 1998/77; 2000/34), raportu Sekretarza Generalnego⁴² czy stanowisk organizacji pozarządowych⁴³. Jednak pojedyncze inicjatywy⁴⁴ nie mają w tej chwili powszechnego społecznego poparcia, gdyż wojsko stało się strażnikiem porządku na

³⁸ J.L. Soberanes Fernández, *La objeción*, p. 146.

³⁹ „Semanao Judicial de la Federación”, Octava Época, marzo–abril de 1990, t. V, cz. 2, p. 209.

⁴⁰ *Amparo en revisión 395/96, Tribunal Colegiado del Vigésimo Tercer Circuito*, del 26 de junio de 1996.

⁴¹ Zob. C. Tena Tamayo, *La transfusión sanguínea y los derechos del paciente*, „Revista CONAMED. Órgano de Difusión de la Comisión Nacional de Arbitraje Médico”, 10(2005), vol. 10, n. 2(35), pp. 20–26.

⁴² *Los derechos civiles y políticos en particular las cuestiones relacionadas con la objeción de conciencia al servicio militar*, „Derechos Humanos. Órgano Informativo de la Comisión de Derechos Humanos del Estado de México”, 2002, n. 54 Marzo–Abril, pp. 97–108; tamże wskazane wyżej rezolucje, s. 112–120.

⁴³ Zob. np. *Derechos civiles y políticos, incluida la cuestión de la objeción de conciencia al servicio militar. Declaración escrita presentada por Conscience and Peace Tax International (CPTI)*, „Derechos Humanos. Órgano Informativo de la Comisión de Derechos Humanos del Estado de México”, 2003, n. 64 Noviembre–Diciembre, pp. 131n.

⁴⁴ Zob. J.L. García Zavildea (PRD), senador; //comunicacion.senado.gob.mx/index.php?option=com_content&task=view&id=16820&Itemid=80 [15.08.2012].

ulicach i głównym aktorem zwalczania przestępczości zorganizowanej, w tym gangów narkotykowych⁴⁵.

NAJNOWSZE INICJATYWY USTAWODAWCZE

Niewątpliwie najdalej idącą była inicjatywa nowelizacji art. 24 Konstytucji. Wystąpił z nią senator Józef Aleksander Zapata Perogordo, w imieniu grupy parlamentarnej Partii Akcja Narodowa (Partido Acción Nacional, PAN)⁴⁶.

Najpierw przypomnijmy, że w Konstytucji z 1917 r. w art. 24 ujęto gwarancje wolności religijnej w zakresie indywidualnym. Zawierał się w nim również aspekt ochrony prawa do niewyznawania żadnej religii. Faktycznie zredukowano wolność religijną do aktów kultu prywatnego w domu (mieszkaniu) lub publicznego wewnątrz świątyni, zawsze pod nadzorem władz cywilnych⁴⁷.

Dnia 22 stycznia 1992 r. nadano mu nieco inną treść, mającą wyrażać odejście od liberalnej ideologii nieprzyjaznej religii. Podkreśla się, że każdy człowiek, nie tylko obywatel, jest wolny w wyznawaniu religii, jaka mu odpowiada; może to czynić przez ceremonie, praktyki pobożne, odpowiadające jej akty kultu, ale zawsze jeśli akty takie nie są przestępstwem, czynem karalnym zakazanym przez ustawę⁴⁸. W pierwszym zdaniu pominięto odniesienie do celebrowania aktów kultu w świątyniach pod nadzorem władz lub w prywatnych domach. Odtąd zwyczajnie mają być sprawowane w świątyniach; natomiast nadzwyczajnie poza nimi, według przepisów ustaw. Wprowadzono też przepis zakazujący Kongresowi wydania prawa ustanawiającego lub zakazującego jakiejś religii⁴⁹.

⁴⁵ O klauzuli sumienia w przypadku obowiązkowej służby wojskowej w prawie polskim i orzecznictwie sądów oraz dokumentach międzynarodowych zob.: K. Gołyński, M. Wędrychowski, *Odmowa pełnienia służby wojskowej w orzecznictwie sądów*, Warszawa 1996; W. Bar, *Obowiązek służby wojskowej w Państwie Izrael a „sprzeciw sumienia”*, „Prawo – Administracja – Kościół”, 2005, nr 1/2(20–21), s. 5–24; D.M. Sierra Madero, *La objeción*, 97–111.

⁴⁶ *Iniciativas de Ciudadanos Legisladores. Del Sen. José Alejandro Zapata Parogordo, a nombre del Grupo Parlamentario del Partido Acción Nacional, la que contiene proyecto de decreto que reforme el artículo 24 de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos*, „Gaceta del Senado”, 09 de Mayo de 2007, n. 3, www.senado.gob.mx/index.php?ver=sp&mn=-2&id=3530&lg=60 [31.08.2012].

⁴⁷ Art. 24 Konstytucji: „Todo hombre es libre para profesar la creencia religiosa que más le agrade y para practicar las ceremonias, devociones o actos de culto respectivo, en los templos o en su domicilio particular, siempre que no constituya un delito o falta penados por la ley.

Todo acto religioso de culto público deberá celebrarse precisamente dentro de los templos, los cuales estarán siempre bajo la vigilancia de la autoridad”. Zob. F. Tena Ramirez, *Leyes Fundamentales...*, p. 825.

⁴⁸ Art. 24 Konstytucji: „Todo hombre es libre para profesar la creencia religiosa que más le agrade y para practicar las ceremonias, devociones o actos de culto respectivo, siempre que no constituyan un delito o falta penados por la ley”. DOF el 28 de enero de 1992.

⁴⁹ „El Congreso no puede dictar leyes que establezcan o prohíban religión alguna”.

Senator Zapata proponował wprowadzenie do pierwszej części art. 24 uzupełnienia, że wolność wyznawania religii obejmuje też prawo do „przestrzegania tyczących ją zasad moralnych”, z pozostawieniem następującego bezpośrednio po nim zastrzeżenia, że o ile nie są zabronione przez ustawę⁵⁰.

Inicjatywa ta utknęła najpierw komisjach, następnie znalazła się wśród spraw zamkniętych 60 kadencji legislatury⁵¹. W najnowszej nowelizacji art. 24, prowadzonej na podstawie późniejszego projektu z 18 marca 2010 r., kwestię tę całkowicie pominięto, a każda propozycja jego nowelizacji jest postrzegana jako zamach na laickość państwa⁵². Komisja Spraw Konstytucyjnych w toku prac, w swym oficjalnym stanowisku z 14 grudnia 2011 r.⁵³, przedstawiła syntezę prawa międzynarodowego oraz doktryny, co do elementów wolności religijnej, eksponując następujące:

- wolność sumienia w materii religijnej (wierzących i niewierzących);
- wolność kultu (prywatnego i publicznego);
- wolność głoszenia swych wierzeń, idei czy opcji religijnych (także przy wykorzystaniu mediów bez uprzedniej cenzury, szkół, centrów formacji religijnej itd.; uprawnienie to może być ograniczane tylko z uwagi na prawa podstawowe innych, szczególnie honoru, intymności, wizerunku, ochrony dzieci i młodzieży);
- prawo do formacji religijnej członków danego kościoła lub grupy religijnej (zgromadzenia, ceremonie, w wyspecjalizowanych centrach);
- prawo do edukacji religijnej (z podkreśleniem, że jest to prawo rodziców i opiekunów prawnych dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem, także w ramach szkoły publicznej a nie państwa – edukacja antyreligijna – czy kościołów lub grup religijnych);
- prawo do stowarzyszania się dla celów religijnych (nie powinno być warunkowane racjami administracyjnymi);
- sprzeciw sumienia (z racji etycznych lub religijnych).

---

⁵⁰ Art. 24. „Toda persona es libre para profesar la religión o creencia de su elección i para manifestarle en público o en privado sólo o en comunidad con otros, incluyendo la práctica de Las ceremonias, devociones o actos del culto respectivo, la enseñanza o difusión de sus creencias, y la observancia de los correspondientes preceptos morales, siempre que no constituyan un delito o falta penados por la ley.

La libertad de religión o creencia implica la libertad de comportarse obedeciendo los mandatos de la propia conciencia”.

⁵¹ *Acuerdo de la Mesa Directiva que da cumplimiento al resolutive cuarto del acuerdo aprobado el 23 de noviembre de 2010 para la conclusión de los asuntos de la LX Legislatura del Senado de la República que no han recibido dictamen*, www.senado.gob.mx/gaceta/61/2/2010-12-13-1/assets/documents/Acuerdo_MD.pdf [31.08.2012].

⁵² Zob. W. Bar, *Wolność „koncesjonowana”. O nowelizacji art. 24 Konstytucji politycznej Meksykańskich Stanów Zjednoczonych*, mps [art. Złożony do Księgi Pamiątkowej Ks. A. Kościa].

⁵³ *De la Comisión de Puntos Constitucionales, con proyecto que reforma el artículo 24 de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos*, www.diputados.gob.mx/articulo24/docs/-anexo4.pdf [12.08.2011].

Komisja stwierdziła, że ówczasnie istnieją warunki tylko do częściowej nowelizacji artykułu 24, wyłączając z niej m.in. wprowadzenie klauzuli sumienia.

Najnowsze polem dyskusji nad klauzulą sumienia otworzyła reforma Kodeksu Cywilnego Dystryktu Federalnego, wprowadzająca małżeństwa osób tej samej płci i przyznająca im prawo do adopcji nieletnich, a także regulująca kwestie zmiany płci oraz rozvodu bez stwierdzania przyczyn. Ponieważ wykonywanie czynności związanych z wyżej wymienionymi aktami dotyczy wielu pracowników służb publicznych, u niektórych może wywoływać sprzeciw sumienia. Inicjatywa ustawodawcza, mająca polegać na kolejnej nowelizacji wspomnianego kodeksu cywilnego, podjęta przez deputowanego reprezentującego Instytucjonalną Partię Rewolucyjną (PRI) Fidela Suareza Vivanca nie została podjęta⁵⁴.

ZAKOŃCZENIE

Problem klauzuli sumienia w Meksykańskich Stanach Zjednoczonych pozostaje nierozwiązany; kwestia ta w dyskursie politycznym Meksyku, w procesie tworzenia prawa, jest prawie nieobecna, a pojawiające się inicjatywy wprowadzenia jej do Konstytucji lub ustawy wyznaniowej są zdecydowanie odrzucane lub bezterminowo odkładane. Pozytywnym elementem jest coraz pełniejsze wyprowadzanie z prawa międzynarodowego i doktryny – przez Komisję Spraw Konstytucyjnych – elementów wolności religijnej, w tym sprzeciwu sumienia z przyczyn religijnych lub ideologicznych; negatywnym zaś tkwienie w przekonaniu, że nie ma jeszcze warunków do wprowadzenia klauzuli sumienia do federalnego porządku prawnego, poczynając od ustawy zasadniczej. Życie zaś jest zawsze bogatsze od wszelkich teorii, co ilustrują wskazane wyżej przypadki.

ISSUE OF THE CONSCIENCE CLAUSE IN POLICY AND LAW OF THE MEXICAN UNITED STATES

Summary. In general, law of the Mexican United States does not guarantee the possibility of going by own conscience in many cases, which from nature can cause the objection; often obligates under threat of sanctions, deprivation of some rights. Basic for the restrictive trend are: art. 130 of the Constitution and art. 1 and 29 § 2 of Law of the religious associations and public worship (*Ley de Asociaciones Religiosas y Culto Público*) in which it is said, that religious beliefs do not release from applying domestic law under no circumstances and nobody will be competent to show religious reasons to evasion from responsibility and duties prescribed by law. Issue of the conscience clause has not been solved. Changes which took place in recent years in that topic, have very limited range. Issue of the conscience clause is more often present in a court practice.

Key words: conscience clause, Mexican United States, sanctions, religious beliefs

⁵⁴ //sociedadunida.org/index.php/salasdeprensa/92-conferencia-de-prensa-objecion-de-conciencia [21.08.2012].